

Életképek egy társtalan eszme történetéből

Trianoni korváltás

Trianonról érdemes száz év múltán kétszer is megemlékezni, mert csak a második alkalomkor vetül elégséges fény kortárs magyar kárvallottjainak érzés- és gondolatvilágára. Az évforduló november hónapjának közepén az erdélyiek példája az új román államba való beilleszkedés indítékát és távlatos célját szemlélteti. Azokban a napokban érett meg az idő az első világháború után új fejlődésszakaszába lépő transzilvanizmus talán leggyakrabban emlegetett programszövegének a megírására. A *Kiáltó szó*. A *magyarság útja*. A *politikai aktivitás rendszere* háromrészes, 1921 elején Kolozsvárott megjelent röpiratot a szakmai köztudat is rendszerint az első rész szerzőjének, Kós Károlynak a nevével fémjelzi, jóllehet az építész–grafikus–író mondanivalója csak a másik két szerzőével együtt világosodik meg a szükséges mértékben. Kós szépirodalmi kisesszét írt öt oldalon, Zágony István és Paál Árpád jogász-újságírók viszont külön-külön is jóval terjedelmesebb eszmetörténeti-politikai értekezést közöltek. Így a hangulatébresztő stíluseszközökkel megtűzdelt röpiratnyitó szöveg nevezte meg kellő érzékletességgel a politikai aktivitásra buzdító felhívás tárgyát – a transzilvanizmus koncepcionális magját, az erdélyi autonómiát –, amelyet a memorandum második és harmadik fejezete a területi alakzat állam- és jogelméleti távlatában taglalt.

A 48 nyomtatott oldalas mű keletkezésének az időzítését az a körülmény magyarázza, hogy a trianoni magyar békeszerződés nem 1920. június 4-i aláírásával lépett érvénybe. Az okmány ratifikációjának magyar törvényjavaslata 1920. október 26-án került a budapesti nemzetgyűlés elé, amely azt 1920. november 15-én harmadszori olvasásban is elfogadta. Akkoriban látott munkához a szerzőhármas. Tudomásul vették a történeti Magyarország bukását, miután ezt a tényt a magyar törvényhozás is kimondta. Budapest Kolozsvárról nézve is egyedül mérvadó legfelső tényezőként döntött: a „megcsonkított Magyarország mondta ki a szentenciát rólunk”, emlékeztette Kós jó előre az utókort is a röpirat első, *Kiáltó szó* című fejezetében, „[...] nem tehetek mást, elfogadom az ítéletét, mely akaratom és hitem ellenére fejemre olvastatott, kihirdtetett és végrehajtatott: Én rólatok, akiket erőszakkal leszakítottak rólam, lemondok.” A közjogság ilyen értelmezése az erdélyi magyarokat egyrészt eszmeileg a magyar aláíró fél oldalára vonta, másrészt látszólagosan felruházta őket a szabad határozathozatal illetékességével. Így elviselhetőbbé tette számukra az idegen szerzőségű s érdekeltsgű nemzetközi jogi döntés súlyát, a nemzeti önrendelkezési jogtól való megfosztottságukat. Kós 1920 végén addigi nagymagyar eszmeiségével egyfajta útelágazáshoz érkezett. Döntenie kellett: továbbra is passzívan ellenezze Nagy-Románia létrejöttét, avagy aktívan próbáljon az új államjogi helyzet kényszeréből magyar nemzeti hasznot csíholni. A második utat választotta. Cselekvéselvűségével a történelmi Magyarország felbom-

lása ellen még elzárkózóan tiltakozó transzilvanizmust ellenpontozta, elsősorban Reményik Sándor erdélyiségét, aki Végvári fedőnéven szitkot, átkot szórt a hódító hatalomra. Az *Erdély magyarjaihoz* 1918 őszén első versszaka így hangolt panaszra és csüggedtségre, önfeladásra és belenyugvásra, az 1920/1921-ig terjedő, helyenként bosszúvágytól hajtott, végváriasan dacos keserűségre: „Hadd jöjjön hát, minek jönni kell, / Idők lavináját ernyedt karok / Ha többé fel nem tartják! / De mi símuljunk össze, magyarok! / Kiáltó szó ha már nem lehattunk már: / Egy titkos társaság legyünk! / Kivándorolni, elbújdosni? Nem! / Mi innen nem megyünk!” Kós az élre biggyesztett jelmondatban *János evangéliuma* 1, 21–23-as fejezetéből eredeztette írásának a címét. A kiáltó szó összetett kifejezést azonban tartalmi üzenethordozóként az idézett legelső végvári versből kölcsönözte. Később derült ki, hogy egy ideig rejtély volt számára is Végvári kiléte, bár a szintén 1918-ben kelt és kézről kézre adott *Eredj, ha tudsz* című versét bibliájában hordta. 1920 végén viszont már az álnév mögött megismert Reményiknek jelezte röpiratával, hogy az övétől eltérő magatartásforma: a nyilvános cselekvés híve.

Kós az erdélyi magyar politikai aktivizmus mellett felvázolt még egy feladat-csomagot. Az együttműködés szándékával kitekintett az Erdélyt immár nem csak fegyverekkel elfoglaló új többségi államnemzetre. E szemléletbővülését a beleérző történetfilozófiai tétellel alapozta meg négy hónappal Trianon után a *Napkelet* kolozsvári polgári radikális folyóiratban, miszerint a régió népcsoportjai a köztük feszülő ellentétek régmúlt időktől megkísérelt és ismételten sikeres enyhítésével létrehozhaták volna az erdélyi szellemet, amelyből kinőhet akár a magyar–román–szász tagoltságú önálló Erdély. Reményik 1920 végén, a szintén kolozsvári *Erdélyi Szemle* hasábjain a magyar nemzeten belüli elkülönülés elvtelen szándékával vádolta ezt a megszülető transzilvanista irányzatot. Kós éppen ezért hangsúlyozta röpiratfejezetében, hogy az erdélyi magyaroknak a románsággal kialakítandó kapcsolataikat egy alku során kell rendezniük, amely nekik kedvező esetben ellenszolgáltatást nyújt megbízható román állampolgárságukért: a nemzeti autonómiát. *A Kiáltó szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere* különleges jelentősége abban rejlett, hogy az önrendelkezési jogtól megfosztottak nevében felvázolta a sérelmi helyzetből kivezető utat: rámutatott az önkormányzat igényének politikai erkölcsére. Ezzel hivatkozható alapot nyújtott az állampolgári megbízhatóságért járó ama minimum követeléséhez.

Megújítandó Erdély az ótranszilvanista előfutamban

Kós 1910/1911-től ápolta szűkebb hazájából, Kalotaszegből építkező önazonosságát. Aztán Ady Endre politikai publicisztikájának a hatására fokozatosan tági-totta kalotaszegiségét: az erdélyi önállóság történetileg áthagyományozódott jeleniségét hasznos fogódnak vélte a magyar állam és társadalom megújításához. Ez a

késő dualizmuskori erdélyiség került új fejlődési pályára, amikor az első világháború végkifejlete kisodorta alóla eredetének helyszínét. Azelőtt Kós is a Magyar Királyság keleti részeinek gazdasági és kulturális fellendítéséért cikkezett.

Az ótranszilvanizmus a hanyatlásban látott Erdély pártfogójaként határozta meg magát. Gondolatiságában a birtokon belüli társtulajdonos afölötti elégedetlensége nyilvánult meg, hogy a birtok központi vezetése mellőzi a régiót az ország egyébként ígéretes modernizációjából. Programja a budapesti központosítás elleni tiltakozást, a birodalom belső központ–vidék viszályát tükrözte az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig.

E modern kori politikai erdélyiség legkorábbi szakaszában lépett színre Kolozsvárott a túlnyomórészt függetlenségpárti Erdélyi Szövetség, a mozgalom legjelentősebb szervezete, amelynek legfőbb irányítói gróf Bethlen István jogász, mezőgazdász és országos hírnevű politikus, Magyarország későbbi miniszterelnöke, valamint Apáthy István kolozsvári egyetemi tanár voltak. 1913 végétől a magyar főhatalom megerősítéséért, majd már csak fennmaradásáért küzdött, miközben főleg az állam berendezkedésének újjáalakítását ajánlotta, kívánta, követelte, a budapesti központosítás lazítását ösztönözve. 1918 őszén a saját államközponttal szemben világnézeti-pártpolitikai, a román nemzetiség irányában nemzetpolitikai indítékkal határolódott el. Árnyalatnyi különbséggel hasonló regionális öntudatosodásért szólt meg a világháború utolsó évében a Kolozsvárt megjelent Új Erdély folyóirat, lapjain az *Erdély Erdélyért* jelszóval.

Az ótranszilvanizmus végnapjaiban a nagymagyar nemzettudat válsága kétszeresen tetőződött be: az erdélyiség hangadó szóvivői egyfelől a budapesti kormány ellenzékeként védték a magyar birodalom egységét, másfelől el sem tudták képzelni, hogy az ország rendszerének megújítására hivatott erdélyi embereket a románok között is kereshetnék. Ezt a szűklátókörűséget egyrészt az okozta, hogy a román nemzetiségi mozgalmat a magyar függetlenségpártiak részéről mély bizalmatlanság övezte a századelőtől feltételezett vagy észlelt irredentizmusa miatt. Másrészt 1918 októberében az erdélyi Román Nemzeti Párt még az egységes magyar állam iránti hűségének bizonygatásával táplálta a Budapesten hamarosan kormányt alakító köztársasági körök jóhiszeműségét. Az 1918. november 13–14-i aradi magyar–román tárgyalások egyik fültanúja szerint a magyar küldöttségnek csak egy tagja érezte pontosan, ami aztán bekövetkezett: Apáthy István. Az 1918/1919 fordulóján rövid életű kolozsvári Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosság elnöke – ebben a tisztségében a Károlyi-kormány utolsó erdélyi felhatalmazott képviselője – 1920. évi visszaemlékezéseiben megerősítette: 1918 novemberében, a kolozsvári forradalom kitörésekor, helyi román politikusok személyes közléseinek az alapján kezdett arra döbbeni, hogy az erdélyi románság vezetői valójában Magyarországtól elszakadni akarnak.

Elmulasztott eszmei fordulat az őszirózsás forradalomban

Az őszirózsás forradalom politikai hordozói ellenálltak Nagy-Magyarország felbomlásának. Pedig ekkor már csak Nagy-Románia kialakulása ellen léphettek volna fel. A nagymagyar igényt feláldozó, ugyanakkor a nagyromán kifejeletet is elvető elvi-elméleti állásfoglalás, véleménynyilvánítás lehetőségével viszont nem élt a *Keleti Svájc* elméletét kidolgozó, a területileg továbbra is egységesnek elképzelt Magyarország kantonizálását kezdeményező Jászi Oszkár sem. Gróf Károlyi Mihály kormányának nemzetiségügyi minisztere Erdélyt éppúgy nem látta államalakításra képesnek, mint Apáthy István kolozsvári fő kormánybiztos. Így nem is mérlegelték a – magyar szempontból – köztes megoldást, Erdély, nem pedig Nagy-Magyarország helvétizálását. 1918 végéig nem észlelték elégséges mértékben a magyar államiság melletti Erdély képletének jeleit, amelyek a még csak regionális, tehát kisromán állami fennhatóságot követelő ellenfél oldalán haloványan ugyan, de még látszottak. Ennek a felszínes látletnek a mélyebb oka abban rejlett, hogy a kismagyar önrendelkezés viszont még nem körvonalazódott, kényszerből – és akár csak ha átmenetileg is, de – vállalható igényként. Az erdélyi köztársaság magyar jövőképe 1918 decemberében legfeljebb gondolatcsírákban jelent meg.

Gyárfás Elemér ezt néhány hónap múlva mulasztásnak érezhette. Az Erdélyi Szövetség 1917 nyarán Kis-Küküllő vármegyei főispánná kinevezett vezetőségi tagja, az összeomlás első heteiben a vármegyei Magyar Nemzeti Tanács elnöke, 1919 márciusában, a Magyarországi Tanácsköztársaság bolsevizmusának ellensúlyozására összeállította Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei című tervezetét, amellyel az önálló Erdély gondolata bevonult az erdélyi magyar politikai eszmetárba, eltávolodást jelezve az osztatlan magyar fennhatóság alapjáról a regionális szövetkezés irányába. Csakhogy az erdélyi román politika ekkor már saját nagyállamán belül képzelte el és tervezte a jövőjét, hathatós nemzetközi támogatással. Így Gyárfás sem szabadult ki az erdélyi gondolat képviselőjére immár egyre tartósabban jellemző lépéshátrányból. A román társadalom együttműködési ajánlattal megkeresett része ugyanis 1919/1920 körül elmozdult az 1918. december 1-i gyulafehérvári egyesülési határozatok idején még főként erdélyi azonosságtudatából a központosítandó román egységállam eszménye felé.

Miután megbukott a nagyromán állameszme első magyar ellentétele, a kantonizáltan egységes Magyarország elmélete, egy ideig még olyan magyar követelések fogalmazódtak meg, amelyekben saját szemszögből ha nem is a legjobb, de legalább jó megoldás rejlett. Ezek közül az önálló vagy autonóm Erdély képlete indította el a magyar nemzetpolitika 1918 végéig elmulasztott eszmei fordulatát, amely a trianoni magyar békeszerződés 1920. június 4-i aláírása után a politikai transzilvanizmus kezdeti szakaszában játszódott le. Kulcsmozzanatában az alternatíva – önmagát mintegy elnapolva – fokozatosan átlényegült egy kompromisszumba. A jövőbeni végkifejlet legszerencsésebb esetben ismét jó megoldással, egy ilyen vagy olyan alakzatú alternatíva visszatéréssel kecsegtetett. Kismagyar kitérővel megközelíteni egy

korszerűsített nagymagyar eszményt: e kettős igény szülte a transzilvanista egyezség-gondolatot, amely a Keleti Svájc illúzióját az Erdélyi Svájc víziójára váltotta fel.

Az 1918–1920. évi hatalmváltás a transzilvanizmust megfosztotta a magyar nemzetállami kerettől, amely hivatástudatát a századelőtől élte. Egyúttal azonban kitágította szemléletét. A mozgalom azontúl két nemzet és két állam felé tájékozódott a régióból, amelyről az 1910-es évektől használatos transzilvanizmus fogalommal elnevezte magát. Egyszer már megbukott, amikor a nemzetközi politika katonai és diplomáciai nyomására az Erdély fölé rendelt új nemzetállami központ, Bukarest felé fordult, megtartva Budapestet valóságos, de rendszerint titkos fő viszonyítási közegnek.

Kismagyar út két politikai központ között

Reményik Sándor az összeomlás hónapjaitól gazdag publicisztikai tevékenységet fejtett ki. Irodalompolitikáját a transzilvanizmus értelmezéséből bontotta ki gyakorló Végvári-korszakának lezárulta után is. Az *Erdélyi Szemle* utódlapjában, a szintén kolozsvári *Pásztortűz*ben közölt cikkeiben nemzeti töltetből igyekezett gyengíteni a regionális célkitűzést, tompítani az erdélyiség neki öncélúságot, a kismagyar út örök elfogadását sejtető élet. Ezzel a kimondatlan háttérfeltétellel tartozott az elsők közé az erdélyi magyar politikai és kulturális esszéirodalom azon neves művelőinek sorában, akik az évtized elejétől rendszeresen fejtegették az erdélyi öntudat témáját. A kolozsvári baloldali sajtó, a *Keleti Újság*, *Napkelet* és *Vasárnap* az állítólag magyar, román és szász alegységekből összeilleszthető erdélyi közösséget méltatta. A konzervatív szerzők pedig siettek tisztázni, hogy ha létezne is a regionális szövetség, benne az összmagyar nemzettudat csak színeződhetett, hatásának sugarát és erejét megtartva az első világháborút követő államjogi átalakulások ellenére. E pontosítás a magyar kormányzattal való világnézeti azonosulást fejezte ki, egyúttal elhatárolt a Budapestet egy ideig októbrista szellemben bíráló erdélyi magyar progresszív csoportosulástól.

Azt az egyezséget, amelyre Reményik 1920/1921 körül még nem volt hajlandó, Kós és eszmetársai a magyar politikai gondolkodásban addig elképzelhetetlen engedmény nyomán ajánlották fel a felelős román közegnek: a nagymagyar önrendelkezés helyébe a kismagyar, vagyis az erdélyi magyar önrendelkezést helyezték, amelyhez középtávon elméletileg hozzátársították a nemzeti autonómiákra tagolódo egész Erdély területi önkormányzatát. Így az ótranszilvanizmusból átvett regionális önállósulás programját új értelemmel töltötték fel, miközben mozgalmukat a tengelyén mindinkább délkelet felé fordították. Éppen ezért nem mondtak le arról a jogról, amelyet Párizsban megvontak tőlük, hanem eszmei átértelmezésével visszakanyarodtak hozzá: az önkormányzatot az önrendelkezés egyik alakjaként, vagy legalább első lépcsőjeként célozták meg, beleértve a magyar egységről és szabadságról meghozandó döntés lehetőségének a valamikori visszatértét is. Paál Árpád ugyanis

a közjogisággal nem csak a trianoni békeszerződés budapesti ratifikációjának tudomásulvétele mellett érvelt. Ugyanabban a szemléletben burkolta a békés határrevízió – korabeli magánlevelezésében ki is mondott – óhaját.

Amikor az első világháború győztesei 22 kelet-magyarországi vármegyét katonai és diplomáciai eszközökkel a Román Királysághoz csatoltak, a transzilvanizmus átalakult megörökölt szemléletek és kéretlen életkörülmények közötti határjárók ideológiájává. A történeti Erdély, Bánság, Kőrös-vidék és Máramaros, Nagy-Románia nyugati területszerzeményei, etnikai-kulturális sokszínűségükkel és az óromán királyságnál fejlettebb társadalmi-gazdasági szerkezetükkel éppúgy alkalmatlanként voltak a központosító egységesítésre, mint az osztrák–magyar dualizmusban. A transzilvanisták megoldási javaslatukat a több alakban értelmezhető autonómia elvére alapozták. Az önállósulás kívánalmát egy súlyos engedményre szorulva hangsúlyozták: Trianon után legelejétől nyilvános hitelességgel el kellett szakadniuk egykori magyar nemzetállami eszményeiktől. Megbízhatóságuk próbájából kellett kiválgatni, hogy anyaországuktól való elcsatolásukat ideiglenesen fogadták-e el, vagy egy végtelen kismagyar külön út kezdeteként élték meg.

Kiteljesedő lépéshátrány: Erdély önállósításának a kudarca

A magyar békeszerződést a budapesti nemzetgyűlés említett 1920. november 15-i határozatának értelmében akkor cikkelyezték be a magyar törvénytarba, amikor az aláíró felek a francia külügyminisztériumban kicserélték ratifikációs okmányukat. A trianoni döntés ezen a napon, 1921. július 26-án, a XXXIII. magyar törvénycikkkel vált érvényessé az aláíró és ratifikáló nemzetközi főhatalmak és hatalmak, valamint Magyarország között, ahol 1921. július 31-én emelkedett törvényerőre. Az pedig nem véletlen, hogy éppen azokban a hetekben intézményesült első ízben az erdélyi magyar kisebbségi politika mind progresszív, mind konzervatív oldalon: 1921 júniusában és júliusában megalakult a Magyar Néppárt és a Magyar Szövetség.

A két világháború közötti transzilvanizmus szószólói a történelmi Magyarország politikai-jogi valóságán nevelődtek. Aligha meglepő, hogy miután kényszerből áttértek a kismagyar útra, ezt nem nevezték sem öröknek, sem időlegesnek. Erdélyiségük Nagy-Románia polgáraivá vált magyar értelmiségiek, művészek irodalmi-kulturális programjaként egyszerre volt a régióban élő népek összetartozásának hitvallása, vonzalom az szülőföldhöz és művelődéspolitikai ügybuzgalom. Jellegmeghatározón egy politikai gondolat húzódott meg benne, amely az 1920-as évek elején az önálló Erdély megteremtését célozta meg.

Ebben a folyamatban az erdélyi magyar baloldalra hárult a Magyar Szövetséggel összehangolt kampányfeladat. A Magyar Néppárt párpolitikai koalícióba hívta a szintén szociális beállítottságú és az erdélyi szavazókat azonos jelszóval mozgósító Román Nemzeti Pártot, a nagytőke védelmében és az óromániai államszervezési szabvány jegyében kormányzó Nemzeti Liberális Párt legesélyesebb többségnemzeti

ellenzékét. Kós Károly, aki mindkét kisebbségi pártban vezető tisztséget vállalt, a nagy-romániai belpolitikán belül kialakítandó regionális ellenzéki összefogásban képzelte el az erdélyi mozgalom eszményi végeredményét. A föderalisztikus transzilvanizmus Erdély mind a román, mind a magyar államtól független területi autonómiáját és az egész régióra kiterjedő magyar–román–német szövetséget szorgalmazott a történeti erdélyi alkotmány eszmei mintáját felmutatva. Ez a hivatkozási alap alkalmatlan volt a többségi nemzet megnyerésére, mivel a kora újkori Erdélyi Fejedelemség oszmán fennhatóság alatti kisállamisága a román népességet nem vonta be külön politikai-társadalmi rendként a késő középkorból áthagyományozódott rendi egyezségek unio trium nationum képletébe.

Az 1920-as transzilvanizmusa mind jellegmeghatározó politikai, mind hozzádomult kulturális típusában a névadó terület vonzásköréből táplált önállóság, közelebről az önkormányzat előbb területi, majd kulturális-közigazgatási válfajának a kívánalmát nyilvánította ki. A középlatin revisio fogalom eredeti értelmében felülvizsgálatot igyekezett előidézni, de az adott történeti helyzetben nem az állam határainak újrajzolásáért, hanem hatalmának belső megosztásáért – és nem fegyvereset, hanem tárgyalásosat.

A román nemzeti liberálisok 1922-es elsőpró parlamenti választási győzelmét követően még erősödött a remény, hogy a Román Nemzeti Párt visszatér a területi autonómia elvére is nyitott, de időközben hivatalosan megkurtított 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozatok alapjára. A magyar kezdeményezők a szövetségbe így belegondolták – az erdélyi, román, ellenzéki és baloldali mellett – az ötödik lételemet, nevezetesen a gyulafehérvári határozatok időszerűsítésében bizonyos fókig jelentkező kisromán szemléletet, az óromániai résztől elkülönülő erdélyi román nemzetet. Az elméleti síkon megrajzolt erdélyi szövetkezésben a legfontosabb társnemzetnek, a románnak, a maga egyközpontú államiságából kilépve kellett volna részt vennie. Ez a transzilvanizmus tehát kettős engedményhez kötötte a regionális politikai föderáció létrejöttét azáltal, hogy a kismagyar út mellé elképzelt – éppen Nagy-Románia megszületésének az idején – egy kisrománt is.

A *Kiáltó szó* szerzői – és eszmetársaik az ideológiai határvonalakon innen s túl – Nagy-Románia létrejöttét valójában a trianoni magyar békeszerződés 1920 őszi budapesti és 1921 nyári nemzetközi ratifikációján túl is azon az áron fogadták el, hogy Bukarest messzemenő területi önkormányzatot engedélyez Erdélynek. Ez a Magyar Néppártból felívelő erdélyiség 1921/1922-ben a Nagy-Románián belüli feltételes magyar integrációt ajánlotta fel, amellyel egyúttal azon igényét közvetítette, hogy a magyar politikai nemzettudatot átmentse az erdélyi kisállam társvezetésébe. Az erdélyi szövetség alkotórészei ugyanis nemcsak demokratikusan, hanem a pluralista politika- és társadalomszervezési alapelv jegyében jogi biztosítékok védelmében egymás mellett egyenrangúan működtek volna.

A mozgalom sajtóbeli hírverésében felhasználta az *Erdély Erdélyért* hangzatos jelszót, amelyet a világháború utolsó évében az erdélyi magyar szellemi élet Budapesttel szemben és saját öntudatosodásának a kidomborítására vetett be. Ugyanez a

mottó a Trianon utáni Erdély közéletének mind magyar, mind román térfelén terjedt – ezúttal Bukarest ellen, románul „Ardealul al ardelenilor” vagy „Ardealul pentru ardeleni” („Erdély az erdélyieké” vagy „Erdélyt az erdélyieknek”) alakba fordítva. Ezen a hullámhosszon kívánta a Magyar Néppárt a Paál Árpád által 1921/1922-ben leleményesen népkisebbségi nemzetnek nevezett képződményt a belpolitikai viták előterébe tolni.

A kisebbségiként is nemzeti alakulat a saját kolozsvári magyar nemzetgyűlésből felügyelt közigazgatási, jogi, gazdasági, művelődési és közrendészeti intézményeiben testesült volna meg, és az Öromániától valamennyire függetlenített szövetség tagjaként – a vágyalom publicisztikájában szintén nem részletezett módon – csatlakozott volna egy magyar részvételű kelet-közép-európai konföderációhoz. Az autonómia-mozgalom a regionális magyar társadalomnak és kultúrának, egyúttal magának a régióknak kereste a helyét a Duna-európai térségben. Az évtized közepén a páneurópai eszme jegyében ennél is szélesebb kontinentális nézőpontot nyitott magának. E külpolitikai tájékozódásával kialakított egy nemzetközi integrációs tervet, amelynek két iránya azonban a föderatív eszmék leáldozásának a korában nem számolható nemzetközi, de magyar nemzeti támogatással sem.

Az erdélyi föderáció már belpolitikai szintén is vágyalomnak bizonyult. Saját igényességébe bukott bele, miután a regionális együttműködésbe hívott többség nem volt arra hajlandó, hogy alig kivívott, győzelemittas nemzeti nagyrállamiságából áttérjen az erdélyi szövetségbe vezető kisromán pályára. A transzilvanista ábrándzásnak Nagy-Románia első, mindenféle belső hatalommegosztást és önkormányzatot kizáró 1923-as alkotmányának a kibocsátása vetett véget. Addigra beigazolódott az erdélyi magyar–román politikai együttműködés elutasítása a Román Nemzeti Párt részéről is, amely ugyan az alkotmány ellen szavazott, de már hozzáfogott saját regionalizmusának mérsékléséhez és országos értelmű átalakításához. Az erdélyi autonómia népszerűsítésének e belpolitikai veresége is hozzájárult transzilvanizmus típusváltásához. A decentralisztikus transzilvanizmus az Országos Magyar Párt befolyása alatt már csak kulturális és közigazgatási autonómiát sürgetett a magyar – és elvileg a többi romániai – kisebbség javára, szerte az országban, a bukaresti közponosítás enyhítése révén.

Az 1920 előtt fel nem ismert, most pedig elkésve élesztgetett erdélyi szövetkezés eshetőségének kudarcával ért végéhez az erdélyi hatalomváltás magyar politikai eszmetörténete. A kisebbségi pártosodás betetőzte a rövid, de mélyreható eszmei újratájékozódással terhelt politikai önszerveződést, amelynek szereplői megkísérelték bepótolni azt, amit a magyar nemzetpolitika 1918 őszen és telén nem végzett el. Ám a lépéshátrány, amely Gyárfás Elemér 1919-es Erdély-tervezetét esélytelenségre ítélte, nemcsak nem szűnt meg, hanem 1920 és 1922 között a következő fokon teljesedett ki. Hiszen a kisromán erdélyiség most már annyira sem volt megszólítható, mint 1918 végén. Az „Erdély az erdélyieké” jelszót román terjesztőik és értelmezőik nem az egész országrészre, hanem saját Erdélyükre vonatkoztatták. A transzilvanista mozgalom ilyen körülmények között ismét elkészt: éppen akkor rajzolta meg az

Erdélyi Svájc jövőképét, amikor a román politika társutasságra kiszemelt szárnya már elhagyta önmeghatározásának erdélyi talaját, hogy növelje hatalomátvételi esélyét a központosított egységállamban.

Hazából otthonba: a középút beszűkülése

Az 1920-as évek transzilvanizmusa nem tehetett szert békés megvalósítási eszközökre: elmélet maradt mind belpolitikai, mind külpolitikai vonatkozásában. S mivel így is feltételekhez kötődött, amelyeket a román oldal nem teljesített, felmerül a kérdés, hogy nemzedéke visszavonta-e, és ha igen, miképp vonta vissza a román politikai közegbe való feltételes magyar integráció ajánlatát. Erdély autonómiáját, illetve a magyar kisebbség nemzeti önkormányzatát a régió későbbi teljes függetlenítésének első lépéseként, netán a Magyarországgal való újraegyesítés közbülső szakaszaként, avagy tényleg Nagy-Románián belüli végállomásként képzelték el?

A húszas és a harmincas évek politikai erdélyisége a magyar nemzet és a román állam iránti együttes lojalitás kísérletével mintegy csapdát állított fel részben már a kortársak, és még inkább az utókor számára. Ahhoz nem fér kétség, hogy feldolgozta Nagy-Románia valóságát. Ám mindkét típusában kimutatható a magyar nemzeti érdekérvényesítés új lehetőségeinek a keresése a kismagyar úton. Eddig feltárt nyilvános vagy személyes, nyílt vagy burkolt megnyilatkozásokkal nem bizonyítható, hogy a mozgalom a nemzetközi diplomáciai helyzet megfelelő alakulásában bízva a határkiigazításra törekvő nagymagyar irányzat szolgálatába készült volna szegődni. Mégis, mérvadó alakjainak, köztük Paál Árpád és Reményik Sándor Trianon körüli időkből ismert felfogása arra utal, hogy rövidebb, hosszabb távon, valamilyen mértékben érintkezhetett a hivatalos magyar revizionizmussal.

A kutatás a transzilvanizmus valódi szándékainak feltárásához megvizsgálta, hogy a magyar kisebbség politikai stratégiái mennyiben voltak elutasítóak vagy alkalmazkodóak egyrészt a fasizmussal és a nemzetiszocializmussal, másrészt a román állammal szemben. A határváltoztatással kapcsolatos nézeteket 1931 és 1940 között egy három lépcsős folyamatban az óhajtól a reményen át egészen a revíziót meggyőződéssel váró fokig követte. A román nemzetállam ily módon történt, egyirányú elutasítását – másik alapkérdését fejtegetve – összekötötte egy szintűgy lépcsőzetes, de hasonulási magatartással: a fajelmélet erdélyi magyar befogadásával és elméleti alkalmazásával. Különösen Paál Árpád ideológiai radikalizálódásában talált fogódzókat ahhoz, hogy a magyar autonómia célkitűzéseiből az önálló társadalom- és kultúrafejlés mellett – részben helyett – kiemelje a nemzeti elszigetelődést. Ezzel a transzilvanizmus első utóéletében azonos hatásokra állította a magyar regionális és nemzeti öntudatot.

Az elemzések egyik végeredménye azonban nem hagy kétséget afelől, hogy az etnikai-kulturális kizárólagosság erdélyi magyar megnyilvánulásait a kisebbségpolitika mozgásterének végzetes beszűkülése okozta abban a történetben, amelyet a

Párizs környéki rossz békekötések elindítottak, a nemzetállami eszmény még rosszabb gyakorlata pedig zsákutcába terelt. Így az egyezségkeresően szabadelvű erdélyiség az 1930-as években kiszorult a szélsőségessegekre hajló közvélemény gondolat-támponjtainak a sorából. A magyar és a román nemzetállam ádáz szembenállása közepette az erdélyi célok egyre inkább átminősültek magyar nemzeti célokká, miközben növekedni látszott az anyaországhoz való visszatérés esélye. A magyar politika budapesti központját pedig a revízió legfőbb célja a nemzetközi életben egyetlen ütőképes szövetséges, a harmadik német birodalom oldalára sodorta.

Paál Árpád sajátos módon vett részt ebben a folyamatban. Közvetlenül Trianon után, a kiáltó szavas röpirat társszerzőjeként, a polgári radikális baloldalhoz tartozott. Az erdélyi magyar érdekképviselet sikertelenségei és személyes viszonyai aztán a kisebbségpolitika jobbszárnyára hajtották. Autonómia-elméletének fő szempontját azonban már baloldali korszakában kidolgozta: az 1920-as évek elejétől használta az otthon-haza fogalompárost. Vele a magyar kisebbségek azon kívánságát fejezte ki, hogy a román államtól, amelynek létrejöttéhez nem járultak hozzá, olyan helyet követelhessenek maguknak az államon belül, amelyet a magukénak érezhetnek. Ebben a fogalmiságban is a magyar betagolódás feltételeessége fejeződött ki. Paál ahhoz, hogy elfogadja az államot, a román haza területén a magyar otthon intézményét különítette el. Számára az otthon a haza legkisebb s legbensőségesebb közösségképző egységét jelentette, a kortárs tervezetekben vázolt székelyföldi önkormányzat alakjában. E tárgykörbe vágó elképzeléseit 1919-től vetette papírra s dolgozta ki éppen az 1930-as évek elején, mielőtt a nép és népiségre összpontosító világnézetébe befogadta a fasizmus és a nemzetiszocializmus fajelméletét is. Az önkormányzatiság eszméjével az etnocentrikus elzárkózás, egyben az államhatár feletti nemzeti összezáródás követelményét hirdette.

Hazától szülőföldig: a középút kitágulása

A korai 1920-as évek transzilvanizmusában két ellentétpár feszült egymásnak: egyrészt az ideológiai bal- és jobboldal, másrészt a regionális és a régió feletti mérce. Végül mindkettő feloldódott a nemzeti érdekekben, amely az ideológiai alapú tömörülésekből létrehozta az Országos Magyar Pártot. Reményik Sándor, aki eleinte a konzervatív oldalon vívta publicisztikai csatáit progresszív ellenlábasaival, a pártszervezők kérésére támogatta az egység gondolatot, amely kedvezett saját szemléletének. Erdélyiségében ugyanis a historizálás protestáns válfaja bontakozott ki Makkai Sándor és Ravasz László hatására.

Makkai a kolozsvári református teológia tanára s egyben igazgatója, az erdélyi református egyházkerület püspökhelyettes főjegyzője, 1926-tól püspöke, Bethlen Gábor korának fejedelmi Erdélyében a Magyar Királyság egykori feldarabolódását áthidaló öntevékenységgel kirívóan értékes példáit méltatta, amelyeket hasznosításra

ajánlott a román államkeretbe jutott magyar társadalom megszervezésekor. Az 1920-as évek elejétől egy évtizeden át hangoztatta a szociológiai értelemben *erdélyi*, szellemiségében *magyar* irodalom létjogosultságát. Reményik a *Pásztortűz* főszerkesztőjeként a Makkai-szemléletet népszerűsítette a magyar egyetemesség és magyar vidékiesség vélt vagy valódi ellentétének a feloldásakor. Amint 1920 végéről idézett kolozsvári publicisztikájában, úgy később sem eleve a transzilvanizmust, hanem a művészileg értéktelen és a nemzet számára haszontalan, provinciális válfaját utasította el. Természetlírájából nőtt ki *tájtranszilvanizmusa*, az erdélyi gondolat azon alakja, amely az államjogi tények fölötti összmagyar viszonylatban saját szerepkört alakított ki magának, ebből azonban még nem lépett át az összerdélyi keretbe. Az Áprily Lajossal és Tompa Lászlóval alkotott *erdélyi költőtriász* tagjaként azon a politikai üzenetű erkölcsi-esztétikai építményen munkálkodott, amelyet Kuncz Aladár 1928-ban és 1929-ben a budapesti *Nyugatban* és a kolozsvári *Erdélyi Helikonban* fejt majd ki az erdélyi hagyományból továbbélő folytonosságról, benne a magyarság, az erdélyiség és az európaiság új szövetségéről. Kuncz e regionális irodalmi önmeghatározást Reményik nyomán, majd vele kölcsönhatásban dolgozta ki. A tartalmi minőség szempontjával mindketten a magyar nemzetállamból való kivetettség érzését ellensúlyozták. Együttal óva intettek az akkoriban szervezkedő fiatal székely írók eltúlzott területi kötöttségétől – egy olyan beszűküléstől, amely lényegében megnyilvánult Paál Árpád későbbi munkásságában is.

Reményik szellemi fejlődésére jellemző, hogy az 1920-as évek közepétől vállalni kezdte – örökérvényűen vagy átmenetileg – a Trianon közvetlen árnyékában oly hevesen tagadott erdélyi magyar különállást, mégpedig a kor irodalmi szócsatáiban nyilvánosan is. Makkai Sándor erdélyi püspök 1927-ben megjelent Ady-könyvének sajtóvitája, majd, rá egy évre, a Ravasz László magyarországi püspök elindította *schisma-pör* egyszerre két – egymással összefonódó – vizállyról szolt, egy világnézetiről, és egy nemzetpolitikairól: egyfelől irodalmi modernséget és konzervativizmust, másfelől erdélyi és összmagyar öntudatot ütköztetett. A magyar irodalom kettészakadásának a veszélyét az Erdélyben erőteljes és Makkai által nagyra értékelt Ady-hatás látszott jelezni, miközben Magyarországon a *Nyugat* és a Kisfaludy Társaság versengett az új és a régi hagyományok létjogosultságáért és helyes rangsorlásáért. Reményik mindkét konfliktusszinten megszólalt. Azt gondolta, hogy a magyarországi megosztottság átterjedése döntő romlást idézne elő a kisebbség szellemi életének mind világnézeti, mind nemzetpolitikai légkörében. Véleményét az 1918–1920 körül saját kritikáiban még elutasított Ady jelentőségének újraértelmezésével csiszolta úgy tovább, hogy saját erdélyiségét kiemelte a korábbi nemzeti sértődöttségből és a humanista szabadelvűség felé irányította. De ahogy Kuncz, egyelőre ő sem nyitotta meg transzilvanizmusát egész Erdély felé. Az 1930-as években azonban már ilyen módon bővítette szemléletét, két pályatársához viszonyulva: Kós Károlyhoz közeledve és Makkai Sándortól eltávolodva.

Reményiket még *Végvári* korszakában súlyosan megterhelte kettős hivatá-

sa, egyrészt Nagy-Románia létrejöttét elrejtőzve szidalmazó politikai ellenállóként, másrészt Istent és saját természetelményeit megverselő művészként. Belső eszmei világának tisztulása legkésőbb jó egy évtizeddel később hozta meg első érett gyümölcsét. 1933 márciusában kelt válasza a vélhetően önmagához is intézett *Miért hallgatott el Végvári?* kérdésre, benne ezekkel a sorokkal: „Elhallgatott, – mert visszas valami: / Daltalan szívvel tovább dallani. / Elhallgatott, mert új parancsok jöttek, / Új rendelete az otthoni rögnek. / [...] A sors kiáltott: válasszatok hát: / A szülőföldet-e, vagy a hazát?”

Nem itt fogalmazta meg első ízben a szülőföld és a haza kényszerű kettősségét. Végváriként 1920-ban leírta: a haza elveszett. Aztán megkészserezte a motívumot, hogy az egyik részeeleme pótolja az elveszett másikat. A *Miért hallgatott el Végvári?*-t 1935-ben a *Romon virág* kötetének *Ahogy lehet* című ciklusába illesztette. Ekkor a szülőföld már az erdélyi realizmus útjára hívta, amelyet a ciklus címadó versében a Karsztok szirt-sivatagában jelölt ki, lelki szemeivel „liliputi termőföldeket” látogatva, ahol „a Karsztok boldogtalan magvetője”, ez a „földművelés madárijesztője”, a „kis humuszt mégis szereti” és ezért „kőkerítéssel keríti”, ahol a magyar kisebbség „Fogcsikorgató türelemmel, / Összeszorított szájjal” nézi s éli át, amint „Hordozzuk, testvéreim, ezt a hordhatatlan, / Kínszenvedést virágzó életet, / Ahogy lehet...”

Reményik az 1930-as évek elejétől saját erdélyiségét nem az addig magyar főirányú felfogásának elmélyítésével, hanem kiegészítésével: egész Erdélyre való óvatos kiterjesztésével fejlesztette tovább. Új közéleti viszonyulásmódját Kós Károly *Erdély. Kultúrtörténeti vázlat* (1929) és *Kalotaszeg* (1932) című munkáinak elismelő bírálataival jelezte az *Erdélyi Helikon*ban. A kósi transzilvanizmus évek során erősödő befogadásával megkísérelte egybesimítani vagy legalább összeilleszteni a tájtranszilvanizmust és az országtranszilvanizmust. Az eszme ezen aláramlatait az egység gondolat fő iránya különböztette meg egymástól a kortárs szépíró-filológus, Szabédi László 1937-es, mélyenszántó elemzése szerint: a tájtranszilvanizmus összmagyar, az országtranszilvanizmus összerdélyi képletben tükröződött.

Az *Ahogy lehet* a két évvel későbbi *Nem lehet*-vitában a Magyarországra repatriált Makkai Sándort arra indította, hogy ellenprogramjának a tagadó alakú vezércímet adja. A vita 1937-ben a nyilvánosság előtt arról szólt, hogy a kisebbségi lét erkölcsileg vállalhatatlan-e, amint Makkai állította, vagy – Reményik megállapítása szerint – életszerűen komor valóság, amely lehetőségeket is tartogat. Ideológiai pengéváltásuk mélyebb háttérben ott rejtett a területi problémával összefüggő kérdés, hogy az erdélyiség hathat-e integráló tényezőként kisebbségi és többségi magyarok között, ha nem törekszik egyben a nagymagyar államiság teljes vagy részleges visszaállítására is? És ha nem hathat, akkor megeleghedhet-e a revízió békés változatával?

Reményik a vitában közvetetten válaszolt: haza – szülőföld fogalompárosának a jegyében megkülönböztette az államot a nemzettől. Költészetével pedig a Makkai Sándoréval és Paál Árpádéval ellentétes úton járt, amelyen korábbi nemzeti radikalizmusát meghaladva a regionális humanizmus felé haladt. Líraelméletének alaptételével a szépség és az erkölcs egységét feltételezte. A nemzeti kultúra életreva-

lóságának az érdekében, tehát éppen magyar konzervativizmusában utasította el a vérségi jegyekkel való bármilyen érvelést. Publicisztikájában is a hitleri német birodalom ellen foglalt állást.

Az ótranszilvanizmus visszatérése a megkétszereződött Erdélyben

Ha Trianonra következően a magyar területi identitás az etnikai fölé erősödött, majd – első utóéletében – hozzá idomult, akkor az 1940. évi második bécsi döntéssel beteljesült veresége az etnikával szemben – tömöríthető nem alaptalanul, de kiegészíthetően a transzilvanizmus *második*, 1945-ig tartó utóéletébe átnyúló elemzés egyik előfeltevése. A fontos toldalék összefügg a magyar nemzetállam újraegyesítésének a részlegességével, amely az egész régiót átfogó erdélyi gondolatot fellazíthatta, de tovább éltethette is. Mindenképp meghosszabbította a transzilvanizmus utóéletét, mivel megkétszerezte a régiót, ezzel a közvetlenül fölé helyezett hatalmat is.

Reményik 1940. augusztus 30-a után is megkülönböztette az államot a nemzetől, vagyis a hazát a szülőföldtől. És mint húsz évvel azelőtt, ismét a szülőföldet választotta – ezúttal azonban egykori saját – és a mostani, Észak- meg Kelet-Erdélyre, a Székelyföldre kiterjeszkedő magyar államhatalom – harciassága nélkül. Így nem a területpolitikai és államjogi revízió elvi indokoltságát vonta kétségbe, hanem elsősorban Erdély kettészakítását panaszolta el. De ezzel szükségképpen az egész régió Nagy-Magyarországhoz való visszatérését kívánta-e? Vagy hajlandó lett volna Erdélyt *mint országot* elképzelni, miután addigra jelentős mértékben azonosult a kósi országtranszilvanizmussal? A politikai erdélyiség Észak-Erdély 1940. évi visszacsatolásával csak félig valósította meg célját, ha eredeti mélyebb szándéka a nagynemzeti revízióra irányult. Még annyit sem ért el, ha jövőképeben Erdély regionális kisállamként szerepelt: ha végső rendeltetését – mint az 1920-as évek első felében – ismét mind a magyar, mind a román egységállamiság meghaladásában, a magyar érdeken is kismemzeti megoldás kialakításában, az összerdélyi politikai együttműködés meghonosításában látta. De az 1940-es évek első felében a magyar szupremácia megőrzésének és a szintén visszacsatolandó Dél-Erdélyre való kiterjesztésének törekvése kimutatható nacionalista jellegben is.

Paál Árpád az Erdélyi Párt magyar országgyűlésbe behívott képviselőjeként a nemzetpolitika etnocentrista irányát követte. A szellemi életben viszont az *Erdélyi Helikon* és köre nyíltan síkra szállt az egész terület elkülöníthető egységéért és tiszteletben tartandó etnikai-kulturális sokszínűségéért. A kolozsvári *Termés* folyóirat 1943-ban ankétot rendezett az erdélyiségről, rákérdezve, hogy időszerű-e a három kultúra regionális összetartozásának az eszméje a fegyverroptató nacionalizmusok korában – a megszólított Kós Károly pedig a saját országtranszilvanizmusától nem tágtva igenlően válaszolt. Makkai Sándor az újabb magyar háborús vere-

ség előestéjén megfordult a regionális öntudatosságtól a nemzeti öncélúságig vezető útján és szemléletében visszatért a nagy hazából a kis szülőföldre, amint az önálló erdélyi állam kívánalmáról írott 1945. évi magánemlékirata tanúsítja. Egy évvel korábban szövegezte meg Bajcsy-Zsilinszky Endre politikus, újságíró a maga elképzelését az újraegyesített Magyarországon belül önkormányzati szerkezetű Erdélyről, 1944 szeptembere és 1945 márciusa között pedig észak-erdélyi autonómia-tervek keletkeztek. E példákból kitetszik, hogy a világháború végén a kettéosztott régió egyesítésének a gondolata megfogantatott kismemzeti vagy nagymemzeti, azaz regionalista vagy revizionista változatban is, illetve hogy a kismemzeti-regionalista elvalakot ölthetett az összerdélyinél szűkebb módozatban is. Tehát az *utótranszilvanizmusban* visszatért az eszme legkorábbi változata, az Erdély önállósítását egykor magyar állami keretben szorgalmazó ótranszilvanizmus is.

Az 51 évesen elhunyt Reményik Sándornak nem adatott meg, hogy tusakodásait a magyar hazával és az erdélyi szülőfölddel a visszatért ország részben – megnövekedett érvényesülési lehetőségeivel, de új kétségeinek nehezékével – folytassa és lezárja. Az eszmetörténeti kutatás ezért nem állhat meg személyes példájánál. A második bécsi döntésre következett kis magyar világ néhány évében az irodalmi életre is kiterjedő filológiai aprómunkával ajánlatos feltárni a Reményik-minták egyéni és intézményi kifejeződéseit. Ezek az erdélyi tépelődések aztán egy összképbe kerülnének a második világháborús Magyarország annak idején magabiztosnak láttatott nemzeti újjáépítésének történeti nyomaival.

A magányos eszme tapasztalat- és hatástörténeti tanulságairól

A valamelyik nemzetállamhoz csatoltan autonóm vagy függetlenített és föderalizált régió eszméje a párizsi békeszerződések 1947. februári aláírásáig követhető nyomon, addig, amíg Erdély a Szovjetunió döntő befolyására visszakerült a trianoni román határon belülré, megint egyetlen és ismét egységesítő-központosító hatalom alá. Így az erdélyi önazonosságok újabb vereséget szenvedtek a nemzeti azonosulásokkal szemben, mégpedig ezúttal egy teljeset, mi több, kétszereset. A *revízió* vagy *autonómia* alternatíváinak a képlete felbomlott a sem revízió, sem autonómia kettős kudarcában.

A transzilvanizmus azután jó két évtizedig eltűnt a politikai, a tudományos és a közéleti eszmecekeréből. Majd mintegy önmaga tagadásának a célzatával tért vissza előbb a romániai magyar értelmiségi közvéleménybe. Az 1960-as években az erdélyi magyar szellemi élet polgári hagyományával elsősorban azért kezdett rendszeresebben szembenézni, hogy azokat haladóra csupaszítva egy olyan kisebbségi ideológia időszerű szolgálatába állítsa, amely létjogosultságát a román állam iránti feltétlen elkötelezettségből szerzi. A romániaiság ezen igyekezet szüleményeként volt hivatott ellentételezni mindennemű erdélyiséget. Amikor az 1970-es évek folyamán

időszakosan enyhült a román szocialista állampárti tudománypolitika szorítása, a romániai magyar újság- és szakírás a transzilvanizmus egykori politikai kulcselemeinek mellőzésével – és a magyarországi irodalomtörténet-írás közreműködésével – alakította ki az erdélyiségről több helyütt ma is kizárólagosan irodalmi-esztétikai értelemben élő képet. Ennek az egyoldalúságnak kívánt véget vetni a Ceaușescu-rendszer legsötétebb, 1980-as éveiben rejtőzködve beindult neo-transzilvanista eszmecsere, amely nem elsősorban a transzilvanizmus történeti tárgyát vizsgálta, hanem a saját kisebbségi létet értelmezte.

Ez a diskurzus az 1989/1990-es politikai fordulat után az erdélyi magyar közéleti esszé, napi politikai zszurnalizmus és elméleti politológia mezsgyéjén immár nyilvánosan folytatódott és zajlik időnként napjainkban is azon célból, hogy körvonalazzon egy megteremtendő politikai jelenséget. A közelmúlt magyar neo-transzilvanizmusa mintegy átvedlik kutató közegből kutatott tárggyá, hiszen ő maga viszonyul egyfelől a román állam egészéhez és politikai rendszeréhez, másfelől a magyar anyaország köré képzelt kulturális össznemzethez, ő maga bizonygatja lojalitását mindkét irányban. Ezzel megismétli a két világháború közötti transzilvanizmus egyik alapműveletét, miközben a történeti példatárban eszmei útjelzőket keres mindazok számára, akik a mai Románia decentralizációjának meg regionalizálódásának a szükségességét bizonygatják, annak esélyeit latolgatják, nem egyszer a székelyföldi autonómia kérdéskörében.

A magyar és a román nemzet államközpontjai közé szorult erdélyi mozgalom száz évvel ezelőtt, felívelésének legelső szakaszában, magyar térfélen, majd román uralom alatt az egység a sokféleségben kompromisszumára törekedett. Miután a dualizmus kori Magyarországon eredménytelenül végződtek reformkísérletei, külső tényezők – akarata ellenére – kismagyar útra sodorták. Történetének e két alapmozzanata autonomista eszmeiségét a politikai töltet és a magyar nemzeti vetület fényébe helyezi. Politikai ideológiaként a magyar nemzeti és regionális öntudat feszült-ségteljes viszonyát hordozta akkor is, amikor már az újonnan megalakult román állam keretében egyrészt a magyar kisebbségi jogok megszerzéséért és biztosításáért lépett fel, másrészt – a dualizmus kori Budapest-bíráló ótranszilvanizmus módjára – modernizációelméleti távlatban is szembehelyezkedett a bukaresti államközponttal.

A transzilvanizmus a rendszerreform és a kisebbségvédelem célkitűzéseinek az egybefonódásából nyerte azon legsajátosabb ismertetőjegyét, amely alapvetően megkülönböztette a korabeli erdélyi román regionalizmustól. Korán bebizonyosodott, hogy a román nemzetrészt is képviselő erdélyi embertípus, amely kiharcolja, illetve jóváhagyja a magyar, a román és a német önkormányzatok regionális kisállammá való közös önállósulását, nem létezett, és meg sem születhetett. Így a transzilvanizmus már az 1920-as évek során magára maradt Erdély eszmei talaján. Ebből a magányából a második bécsi döntés utáni részleges és időleges magyarországi visszacsatolás éveiben sem tudott kitörni. 1990 óta pedig keresi, de nem találja Erdélyben régiópolitikai szövetségeseit.

A transzilvanizmus tartós magányát az okozta, hogy a nagymagyar előtörté-

netére következő kismagyar fejlődési szakaszában tulajdonképpen két közmegegyezéssel regionalizációt feltételezett: magyar oldalon a magyar nemzettudatét, román oldalon a román nemzetállamét. A 20. századi magyar és román történelem, illetve magyar–román viszony egyik feltételt sem biztosította, és ez, kellő józansággal mérítelve, középtávon a 21. században sem várható. Ennek ellenére, a központi nemzet itt is, ott is szüntelenül erőteljes befolyási övezetében, legalább két hasznos tanulsággal szolgál az erdélyi gondolat. Az általánosabb szerint egy eszme nem tartalmi igényessége, hanem társtalansága révén válik utópiává: bármennyire értékes, bukásra van ítélve, ha csak megalkotója képviseli. A társkeresés parancsából pedig az a szűkebb körű üzenet olvasható ki, hogy a területi és a nemzeti öntudat némelykor párharcba hajló erőpróbája a magyar–magyar kapcsolatokban is egyezséges megoldást indokol a központosított nemzettudat egészséges meghaladásáért. Amiből nehéz nem arra következtetni, hogy a transzilvanizmus száz évnél is hosszabb tapasztalattörténete az erdélyi gondolatot akkor is mérlegelésre ajánlja, ha a jövő nemzedékek cselekvésprogramjában az önálló Erdély olyan nem átmeneti, hanem végleges képződményként jelenik meg, amely összhangteremtő erőként akar és tud hatni az összmagyarság irányában is.

Szenvedő szerkezet – kiállításrészlet: a trianoni béke utáni idők szimbólumává vált vagonlakás – a marhavagon több tízezer, az anyagországba érkező menekült embernek, családnak lakhelye volt hónapokon, sőt, akár éveken át
(Ujváry Gábor felvétele)